

TEMATSKI RAZPON, PREOBLIKOVANJE SPOMINA IN KULTURNA IDENTITETA V DELIH LEVA DETELE

Janja ŽITNIK SERAFIN¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Tematski razpon, preoblikovanje spomina in kulturna identiteta v delih Leva Detela
Prispevek prinaša tematsko in slogovno analizo Detelovih novejših leposlovnih del (poezije in romana), ki jih je objavil v knjižni obliki v preteklem desetletju (1999–2008). Avtorica v nadaljevanju obravnava nekatere specifične izseljenske/priseljenske literarne produkcije, ki se navezujejo na spomin in kulturno identiteto. Zanima jo, katere od teh specifik je mogoče zaslediti tudi v Detelovem opusu in katere so tiste, ki za njegova dela niso značilne. Prisotnost prvih in odsotnost drugih pojasnjuje s pisateljevo družbeno-kulturno vlogo.

KLJUČNE BESEDE: slovenska književnost, izseljenska/priseljenska književnost, Lev Detela, pripovedna tehnika, poezija, družbeno-kulturna vloga pisatelja

ABSTRACT

Thematic Span, Re-formation of Memory and Cultural Identity in Lev Detela's Works

The article brings a thematic and stylistic analysis of Lev Detela's recent works (poetry and novel), published in this past decade (1999–2008). This is followed by an examination of the presence or absence of those specific characteristics of émigré literature in Detela's works that are linked to memory and cultural identity. The author explains the presence or absence of these specifics by the writer's socio-cultural role.

KEY WORDS: Slovenian literature, émigré/immigrant literature, Lev Detela, narrative techniques, poetry, writer's socio-cultural role

UVOD²

Pred dvema desetletjema mi je pisateljev stanovski kolega iz slovenskega zdomstva iskreno priznal svoje mnenje o leposlovnih delih Leva Detela: »Če prebereš eno Detelovo

¹ Dr. literarnih znanosti, znanstvena svetnica, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; e-pošta: janja.zitnik@zrc-sazu.si.

² Članek je delni rezultat aplikativnega raziskovalnega projekta Ustvarjanje spomina in ohranjanje kulturne identitete med slovenskimi izseljenci – financirata ga ARRS in Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu – in raziskovalnega programa Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva, ki ga financira ARRS.

delo, si prebral vsa – vse je v bistvu isto.« Ne glede na moje tedanje stališče do takšnega mnenja pa danes Detelov literarni opus omenjene sodbe zagotovo ne vzdrži. Detela je kot literat v tem času namreč prešel mnoge metamorfoze, od avtorja pretežno avantgardistične poezije, kratke proze in dramatike, prek pisca moralističnih esejev (*Duhovni ogenj naj večno gori!*, 1975) in pretežno realističnega, največkrat zgodovinskega romana (*Marijin mojster*, 1974; *Dunajski valček za izgubljeno preteklost*, 1989; *Stiska in sijaj slovenskega kneza*, 44. zvezek Družinskih večernic celovške Mohorjeve založbe, 1989; *Jantarska zveza*, 55. zvezek Družinskih večernic, 1998), pa vse do ustvarjalca zgodovinsko naravnane refleksivne poezije (*Starosvetni spevi*, 1999) in skorajda ekstatično razčustvovane ljubezenske lirike (*Svetloba na škrlatni obali*, 2008) ter izraztito senzualistične zgodovinske proze (*Tri zvezde*, 2008). Prav ta zadnja faza Detelove nenehne ustvarjalne levitve, ki ga je zajela tik pred vstopom v osmo desetletje življenja (2. aprila 2009), je nemara dovolj prepričljivo zagotovilo, da lahko v prihodnjih letih od avtorja pričakujemo še kakšno presenečenje.

In vendar je vse te tako različne, v marsičem celo medsebojno nasprotujoče si stopnje Detelovega pisateljskega razvoja preživela cela vrsta razpoznavnih individualnih značilnosti njegovega celotnega dosedanjega opusa. Med tematske vsekakor sodi kritično razgaljanje družbe in posameznika, med snovne in slogovne pa šokantna provokativnost, ki v vsaki motivno-estetski fazi avtorjeve ustvarjalne poti prevzema nove ekstremne podobe.

Seveda pa je treba nekoliko demantirati tudi zgoraj citirano poenostavljeno sodbo njegovega pisateljskega kolega. Prav vsa dela, ki jih je Detela napisal do leta 1990, seveda ne sodijo v sklop njegove t. i. avantgardistične, v veliki meri eksperimentalne literature z mešanico simboličnih, grotesknih, fantazijskih, ludističnih in mestoma domala hermetičnih ekspresionističnih prvin, s katerimi na svojstven način ubeseduje eksistencialne in esencialne dileme človeka in družbe. V ta sklop sicer zagotovo sodi večina Detelove poezije: *Sladkor in bič* (1969), *Metaelement* (1970), *Legende o vrhovodcih in mesečnikih* (1973), pa mnogo poznejša zbirka *Café noir* (1989), izbor poezije z naslovom *Duh in telo* (1993) in celo najnovejša zbirka *Zvezde, zanke* (2008), prav tako pa tudi večina njegove kratke proze (*Blodnjak*, 1964; *Atentat*, 1966; *Izkušnje z nevihtami*, 1967; *Kraljev kip*, 1970;³ izbor že prej objavljene kratke proze z naslovom *Poslednja gora*, 1991) in dramatike (*Junaštva slamnatega Krpana*, 1965; *Črni mož*, 1969).⁴ Na drugi strani pa je Detela v sedemdesetih in osemdesetih letih preteklega stoletja med drugim objavil tudi dva zgodovinska in en družbeni roman, pa knjižico duhovnih razmišljanj o sodobnem praznovanju katoliških praznikov⁵ in prvi del svoje avtobiografije, *Časomer življenja* (1987). Vsi ti literarni žanri – kljub mnogim literarnim prvinam, ki si jih v Detelovi izvedbi razpoznavno delijo z njegovimi »avantgardističnimi« besedili – namreč že sami po sebi narekujejo določeno mero realistične podstati in komunikativnosti.

³ Slednjega Hladnik (2000, spletna verzija: 4) – verjetno bolj zaradi podnaslova *Zgodovinski roman* – sicer uvršča med izvirne slovenske zgodovinske romane, vendar pa poudarja, da gre v tem delu za »eksperimentiranje z žanrom«.

⁴ V ta sklop lahko vključimo tudi revijalne objave Detelovih prvih treh iger – *Graščine*, *Generalke* in *Prokrusta* (Hronek 1965).

⁵ Več o tem v Žitnik 1995.

Detelovo literarno produkcijo v prvih treh in pol desetletjih njegove vidnejše ustvarjalne poti (od njegovega knjižnega prvenca leta 1964 do leta 1998) sem predstavila in na kratko tematsko in slogovno razčlenila že v svojih dosedanjih objavah, posvečenih temu pisatelju (Žitnik 1994, 1995, 1999a in 1999b). Po prvem delu svoje avtobiografije, ki jo je Detela objavil pod naslovom *Časomer življenja* leta 1987 v Buenos Airesu in ki naj bi jo kmalu zatem dopolnil drugi del z naslovom »Zapredenina med dvema stoloma« (Žitnik 1999a: 203), je pisatelj po enajstih letih dejansko objavil še eno avtobiografsko delo. Gre za knjigo *Emigrant: Pregnanec med dvema svetovoma: 1960–1990*, ki je izšla pri Novi reviji v zbirki Pričevanja šele leta 1999. Zaradi njenih številnih literarnih zanimivosti in dejstva, »da je pripovedovanje življenjske zgodbe vedno situacijsko in služi nekemu namenu« (Milharčič Hladnik 2007b: 35), pa bom to delo podrobneje obravnavala ob kaki drugi priložnosti.

V tem prispevku bo težišče obravnave torej na literarnih značilnostih drugih Detelovih novejših leposlovnih del (poezije in romana), ki jih je objavil v knjižni obliki v preteklem desetletju svoje pisateljske kariere (1999–2008). Raziskava izhaja iz sistemskih in empiričnih pristopov k obravnavanju književnosti, ki so uveljavili kompleksno obravnavo literarnega sistema (Dovič 2004). V skladu s sodobno metodologijo iskanja povezav ne le med ustvarjalčevim delom in družbeno-kulturnim ozadjem, v katerem je delo nastajalo, temveč tudi med avtorjevimi življenjskimi (socio-kulturnimi) situacijami in njegovo vlogo v določenem literarnem sistemu,⁶ pa bo v zadnjem delu tekla beseda o nekaterih (z določenih družbeno-kulturnih vidikov izseljenstva pojasnenih) literarnih specifikah izseljenškega/priseljenškega slovstva, ki jih je mogoče zaslediti tudi v Detelovih literarnih delih, kot tudi tistih, ki jih bomo v Detelovem delu zaman iskali. Prisotnost enih in odsotnost drugih v Detelovem književnem opusu bom poskušala pojasniti z njegovo družbeno-kulturno vlogo.

POEZIJA

V zadnjem desetletju je Detela razen revijalnih pesniških objav (v Sloveniji največ v reviji *Srp*, v Avstriji pa v nemški literarni reviji *LOG* in drugod) objavil svoje pesmi v štirih samostojnih zbirkah. Leta 1999 je v slovenščini objavil knjižico verzov z naslovom *Starosvetni spevi*. Šest let pozneje je v zbirki *Die Merkmale der Nase* izdal izbor svoje nemške proze in lirike, ki pokriva kar petintridesetletno obdobje (1970–2004), leta 2008

⁶ Tudi za Dovičev raziskovalni pristop je npr. značilen »načelni odmik od (zgolj) tekstualno-interpretativne tradicije, ki je (sociološki) kontekst ne zanima.« (Dovič 2007: 9) Rezultat njegove večletne raziskave prinaša sistematični pregled razvoja vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu, kar mu omogoča tipizacijo pisateljeve družbene vloge. Dovičev pregled namreč »poteka po posameznih fazah, ki jih zastopajo izbrani avtorji in njihove specifične socio-kulturne situacije« (Dovič 2007: 10). Morda bi v tem pogledu lahko našli tudi kako vzporednico z novimi trendi v drugih znanstvenih disciplinah, denimo v etnologiji, etnografiji in kulturni antropologiji. Mikola (2007: 301) meni, da morajo te vede končno »povezati človeške obraze z njihovimi glasovi«.

pa je v Sloveniji objavil še dve zbirki svoje najnovejše poezije v materinščini: *Zvezde, zanke* in *Svetloba na škrlatni obali*.

Lirsko-epska zbirka *Starosvetni spevi*, ki je izšla leto dni za Detelovim zgodovinskim romanom *Jantarska zveza*, predstavlja pesniški pripev k temu romanu, s čimer se po vsebini bistveno razlikuje od prejšnjih. Sestavlja jo 23 spevov, v njih pa se zrcalijo stiske in uspehi junakov *Jantarske zveze*. Pripoveduje o času in njegovih nepredvidljivih zasukih (Prvi in Drugi spev), o zatrti domovini, suženjstvu, duhovnem genocidu: »Molče možje. A brez miru / skoz njihov molk / jim duše muči žgoč nemir. // ,Oh duše naše... Zakaj / sramotno nas more?« (Tretji spev) Verzi pojejo turobno zgodbo o vojakih, osvajalnih vojnah in sovraštvu, »kjer v blede luči dneva / živi le vojske čas...« (Četrti spev) Poleg Vergila in Cezarja ter ljudstva pod rimskim jarmom so v središču iskalci jantarja, znanilci obdobja svobode: »Oko jim boža dragocenost, / sijajen je svobode vek!« (Peti spev) »Prepojeni z vonjem po smrekah in borih / bomo potovali skozi čas in prostor, / da bi domov prinesli dragocenost, / ki jo je sonce izjokalo ob tiste daljne obale.« (Osmi spev) Svet bodo napolnili s konji in vozovi, žitom, vinom, jantarjem in petjem o ljubeznivostih ob domačem ognjišču (Osmi spev). Pesmi pripovedujejo o Cezarjevi osamljenosti (Petnajsti spev) in Vergilovem kulturnem dezertertstvu: »Rad bi ohranil doživetja / dedov vnukom tu in zdaj, / vendar se je izgubil v svetu / in ne ve za rojstni kraj.« (Sedemnajsti spev) Seveda so v knjižici *Starosvetni spevi* kljub zgodovinski vpetosti njene vsebine brez izjeme upesnjene zgolj brezčasne teme.

Zbirka pa se ne razlikuje od prejšnjih le po vsebini, temveč tudi po formi. V nekaterih pesmih se namreč nenadoma pojavi bodisi rima brez doslednega ritma (občasna rima je sicer značilna tudi za njegove zgodnejše zbirke) ali pa brezhlebnost metrika brez rime, kakršne v prejšnjih Detelovih zbirkah ne bomo našli. Tak primer je, denimo, menjavanje jambskega enajsterca z desetercem v Prvem spevu: »Že pade senca na zaprta vrata, / sneg zatrepče skozi gluhi mir: / odsev snega mi v blodno dušo sveti, / ko teče grešni čas od vrat do vrat.« Objava knjižice v »reformirani bohoričici« pa daje zbirki še nekaj dodatne zgodovinske patine.

Leta 2008 je Detela v Ljubljani izdal novo pesniško zbirko *Zvezde, zanke*. Kot rečeno, tudi ta zbirka v mnogih pogledih sodi v sklop t. i. »avantgardistične poezije«, ki zaznamuje njegova zgodnejša dela – od pesniškega prvenca *Sladkor in bič* (1969) do poznejših zbirk *Café noir* (1989) in *Duh in telo* (1993). Zbirko sestavlja 48 pesmi, osrednje mesto v zbirki pa ima pesnitev *Sedemglavec*, povzeta po dvajset let starejši zbirki *Café noir*, kjer je objavljena pod naslovom *Sedmoglavec*. S to pesnitvijo avtor posega v območje ekologije, a tudi daleč prek njenih meja v najširše dimenzije narave in človeškega duha. *Sedemglavec* je drevo na nekdanjem Detelovem vrtu, drevo pa je »osrednji simbolično-metaforični fenomen v bujnem imaginiranju Detelove poetike« (Antič 2008b: [7]).

Teme zbirke so smrt (Prva zvezda), nezvestoba (Zanke), samospoznanje (Pod srpom nespodobnega meseca), zmeda sedanosti vs. nostalgija (Spanje), upor proti minljivosti (Razsežnost voska) in podobno. Sporočilo cikla *Starovenetski hieroglifi* (str. 23–26) je spoznanje, da za življenje in poezijo ni racionalne razlage. V pesmi *Sinjedodri* spomin se odraža pesnikovo malodušje ob hitri minljivosti sive sedanosti (»ta neusmiljeni

zakon / gravitacije!«), ki le navzven spominja na »tisto davno življenje«. V zbirko znova vstopa tudi za Detelo najznačilnejša figura Očeta – Tirana (»Strogo me je pogledal: / Že znaš poštevanke na pamet?«), vendar se tu v očetu zrcalijo obžalovanje, osamljenost in izgubljenost (Hribolazci). Pesem Privid pa pripoveduje o nesorazmerju med silovito, vse življenje trajajočo umetniško strastjo in vseobsegajočo ljubeznijo do ustvarjanja na eni strani ter »plačilom« na drugi strani: »na koncu pa državna nagrada / ta preluknjana pločevinasta svetinja / blagega sveta / ki ga ni«. Sporočilna hermetičnost po formi ludiistične, po vsebini pa razpoloženske pesmi Odrešilna beseda izziva bralčevo domišljijo in radovednost: kakšni občutki lahko pesnika privedejo do tega, da jo napiše? Osamljenost? Neslišanost? Pozabljenost? Morda vse troje kulminira v trenutek skrajnega obupa, ki v pesmi eskalira domala do suicidalnega razpoloženja, tega pa končno le nekoliko ublaži edini odziv – čričkova pesem.

V zbirki prevladuje prosti verz z občasno rimo, torej v slogu precejšnjega dela avtorjeve zgodnejše poezije, pa tudi s še vedno značilno, pesniku lastno metaforiko. Slednja poleg množice izvirnih prisposodob vključuje tudi nekatere stalnice, kot so noč (Prva zvezda, Spanje, Nočna litanija), mesec (Nočna litanija, Pod srpom nespodobnega meseca), zvezda (Prva zvezda, Napačni sonet, Starovenetski hieroglifi) ali delfini (Napačni sonet, Starovenetski hieroglifi), vse pa se odpirajo v domiselne nove asociacije. Z jezikovno-slogovnega vidika izstopa pesem Pes, posrečen zvočno-ritmični eksperiment, ki si ga lahko razlagamo tudi kot alegorijo duhovnega zatiranja: »kaj vidati tu vidati / ti pes grizati / tu kost grizati / nič tu vidati / pridno grizati / kost grizati / pes tu pridno grizati // nič vidati kuš / kost grizati čuš«.

Čeprav je naslednja Detelova pesniška zbirka – *Svetloba na škrlatni obali* – izšla hkrati s pravkar obravnavano *Zvezde, zanke*, je že na prvi pogled jasno, da je nastala pozneje kot slednja. Med njima je namreč za cel vek vsebinskega in oblikovnega prepada, četudi ju povezuje vrsta razpoznavnih posebnosti Detelove poetike. Tudi v tej zbirki prevladuje prosti verz z občasno rimo, npr. v 6. pesmi Kratke potamologije in v SMS-spevih. Slednji prehajajo iz prostega verza in popolne aritmije prek občasne rime in rahlo nakazane metrike do strogih štirivrstičnic z doslednim trohejem in prestopno rimo (SMS-spev 36), nato pa spet v prostejši verz. Neobremenjenost s formo se še posebej kaže v poljubni rabi metrike v »hibridnih oblikah«, v katerih sta zaporedna ali prestopna rima in ritem še vedno prisotna, a sta oba nedosledna (SMS-spevi 38, 39, 41), sproščena, tako rekoč spontana.

V zbirki je 65 pesmi, razvrščenih v pet razdelkov. Razen cikla »Kratka potamologija, vendar v dvanajstih etudah« so vse pesmi ljubezenske. Podobno kot je cikel Sedemglavec iz *Zvezd, zank* posvečen drevesu, je omenjeni cikel posvečen reki. Tudi tu izstopa ekološki motiv: »In spet bomo slepi za mrtve ribe, / ki jih bo strupeni tok gnal / proti Črnemu morju / v padcih in vrtincih / z izbuljenimi očmi« (11. pesem Kratke potamologije). Mračna 8. pesem iz tega cikla pripoveduje o tem, da je človek reki vzela svobodo, življenje v njej ugaša, saj je kruto odrezana od narave. Človek jo je živo zazidal v beton (4. in 8. pesem) in pesnik se poskuša vživeti v njeno bolečino: »Vse smo pozabili. / Nič ne vemo ne o živi vodi / ne o drevesu življenja. /.../ Zato sem tako žalosten...« (10. pesem) Vendar je reka pesniku vir nešteti asociacij, predvsem pa v njem vzbuja najrazličnejša razpoloženja

in občutke, od hrepenenja po ljubljeni (»Tu ob reki te bom objel, / ob deročih valovih te bom vzel«, 6. pesem) do splošnega razočaranja, zaskrbljenosti in celo svetobolja. Tako kot Gregorčič tudi Detela vidi v reki poslanko, vendar »z večsmernim poslanstvom«, ki pa gluhomememu, od narave odtujenemu človeku ostaja skrivnost: »Tišina bo preglasna / in ne boš slišal skrivnosti reke« (2. pesem).

Kot rečeno, so vse druge pesmi v zbirki, ki jo spremlja posvetilo »Za Mojco Petrovič Gätz«, ljubezenske. Pri tem pesnik odločno preseka večdesetletno prakso šokantnega, kolikor mogoče izvirnega avantgardizma svoje dotedanje ekspresionistične lirike, saj nenadoma seže po celi vrsti klasičnih primerjav: »S tabo, živooka skrivnost, / bi poletel kot orel / na konec sveta, / moja bela golobica!« (SMS-spev 6) Ljubljena je »kot glasba«, »zvezda jutranjica«, njene oči so »dva smaragda« in njegova ljubezen je večna: »Ali veš, / da tvoj sij v mojem srcu ne more nikoli ugasniti?« (SMS-spev 2) »Če izgubim tebe, / izgubim sebe.« (SMS-spev 35) Tako kot v *Zvezdah*, *zankah* je tudi v tej zbirki zvezda med osrednjimi prisposodobami: »Si zvezda, / ki zasveti iznenada, kot iz sanj« (SMS-spev 2); »Tista nova zvezda, / svetla, z vrha svetov, / je samo zate. /.../ Tvoja odkrita beseda / je zvezda na najini poti.« (SMS-spev 8) V tem ciklu kulminirata optimizem in vznesečnost kot protiutež mračnejšim razpoloženjem v II. delu zbirke (Kratka potamologija) in neizpoljenosti ljubezni v Baladi kresne noči: »V modrini neskončnega neba / odkrivava prave besede: / upanje, sreča, ljubezen.« (SMS-spev 29)

Ljubezenska motivika se nadaljuje tudi skozi zadnji cikel z naslovom »Rdeči bor (verzi s potovanj in sprehodov)«. Potovanja in sprehodi so za pesnika predvsem priložnost za introspektivno razčlenjevanje svojih novih emocij ter neskončnega niza asociacij med prebujeno ljubeznijo in slikovitimi zunanjimi vtisi: »Pod večer sem mlad pirat / v mesečini starega piratskega otoka / zjutraj galeb pod oblaki Alcudie / morda veter nad mavrskimi slavoloki Palme / toda vedno s teboj« (Večer na piratskem otoku); »Rim je golob / z oljčno vejico v kljunu, / in ti, moja draga, / si vesela golobica« (Lesk med kamnitimi oboki). V predzadnji pesmi pa se pesniški subjekt pojavi že kar v dvojnini: »Fado je / kot kozarec zdravilne vode. // Čutiva te. / Tvoje srce ni mrtvo, Lizbona.« (Mesto izgubljenih morjeplovcev) Zbirka se zaključuje v skrajno vznesenem trubadurskem slogu: »Najlepša deklica / ob zlati reki, / kjer sladke rože svatovsko cvetijo, / me slišiš peti?« (Lilija na nočni poti) Tudi Antič (2008c: 10) ugotavlja: »Nekdanji mračni avantgardist zdaj v ciklu *Ljubezenski SMS* z vedro odkritosrčnostjo nagovarja svojo pozno ljubezen, brez zadrege zaradi tega novodobnega trubadurstva.« Prav to pa je tista značilnost njegove zadnje pesniške zbirke, ki jo – kljub kontinuirani ekspresivnosti iz prejšnjih zbirk – nedvomno postavlja v neko novo območje Detelove poetike.

ROMAN

Med Detelovima romanoma *Jantarska zveza* (1998) in *Tri zvezde* (2008), ki oklepata pravkar obravnavano dekada pisateljevega ustvarjanja, je resda preteklo le desetletje, ki pa predstavlja mnogo daljši doživljajski in literarno-estetski preskok, kot pa se mu je zgodil,

denimo, v desetletju med *Blodnjakom* (1964) in *Legendami o vrhovodcih in mesečnikih* (1973). Bistvene značilnosti njegovih dotedanjih pesniških zbirk, kratke proze in dramatike ter več kot le subtilne razlike med njimi sem analizirala že v svojem članku o prvih treh desetletjih Detelovega leposlovnega dela (Žitnik 1994) in v poglavju o povojni slovenski zdomski književnosti na Dunaju (Žitnik 1999a). Na tem mestu pa želim z glavnimi razlikami in vzporednicami na kratko razčleniti razvoj Detelovega pripovednega načina, tehnike in slogovnih značilnosti tudi na področju romana.

Stalnica Detelovega zgodovinskega in družbenega romana je kombinacija zgodovinske oziroma sodobne realnosti na eni strani ter fikcije na drugi strani. V njegovih romanih, ki se odvijajo v določenem historičnem kontekstu, nastopa poleg realnih zgodovinskih osebnosti še cela vrsta izmišljenih likov, med katerimi so pogosto celo glavni protagonisti zgodbe. Prvoosebno pripoved in izpoved osrednjega lika romana *Marijin mojster* (1974) v naslednjih dveh romanih, ki sta izšla petnajst let pozneje, zamenja vse bolj zapletena posredna pripovedna tehnika. V *Dunajskem valčku za izgubljeno preteklost* (1989) je pripovedovalec sodobni slovenski arhivar, ki se večkrat mudi v dunajskih arhivih. V naslednjem romanu z naslovom *Stiska in sijaj slovenskega kneza* (1989) pa nastopita že kar dva posredna pripovedovalca. Osnovo zgodbe namreč predstavlja izmišljeno poročilo starega irskega meniha, ki so ga solnograški predstojniki poslali širit krščansko vero med Slovenci. Fabulo prekinjajo pogovori med sodobnima študentoma Rastkom in Črtomirjem, ki potujeta po Koroški in komentirata njeno zgodovino. Tako ima zgodba kar dva posredna pripovedovalca: pisatelj sam govori skozi Rastkova usta, ta pa navaja spomine starega duhovnika.

Tudi bistvene razlike med prvoosebno pripovedjo srednjeveškega slikarja v *Marijinem mojstru* in na prvi pogled enako pripovedno tehniko v *Dunajskem valčku* ob pozornejšem razmisleku nikakor ni mogoče spregledati. Osnovna tema slikarjeve pripovedi in izpovedi v prvem Detelovem romanu je namreč stiska izvirnega umetniškega ustvarjanja, družbena nerazumljenost vsakršne posebnosti, ki sega prek uveljavljenih vzorcev splošnih predstav o umetnosti. In čeprav slikar v svoji pripovedi razkriva tudi druge teme, predvsem človeka nevredno življenje srednjeveških tlačanov na območju današnje Slovenije ter duhovno omejenost sodnikov, ki odločajo o slikarjevi usodi, pa osrednji lik romana vendarle pripoveduje svojo lastno življenjsko zgodbo. Na drugi strani pa v *Dunajskem valčku* osrednji lik (slovenski arhivar) ne pripoveduje svoje življenjske zgodbe, temveč zgodbo o usihajočem svetu evropskega plemstva. Ta zgodba se razkriva skozi bežno epizodo v pripovedovalčevem življenju, razdrobljeno v njegova drobna fragmentarna doživetja od časov pred drugo svetovno vojno do leta 1982. O samem pripovedovalcu izvemo bore malo, kot lik ostaja v senci dejanskih protagonistov romana – grofa Sternberga, njegove družine in plemstva, s katerim se pripovedovalec seznani prek grofove družine. V *Marijinem mojstru* je torej prevladujoča prvoosebna pripoved, ki se le mestoma izmenjuje s tretjeosebno, prepričljivo neposredna: pripovedovalec (ali bolje: izpovedovalec) namreč izpoveduje svojo lastno zgodbo. V *Dunajskem valčku* pa je prvoosebna pripoved pravzaprav posredna: arhivar sicer opisuje svoja doživetja in vtise, vendar z njimi pripoveduje zgodbo o drugih, pri čemer ostaja predvsem opazovalec in poročevalec. Kot rečeno, je

Detela istega leta uporabil posredno pripoved tudi v romanu *Stiska in sijaj slovenskega kneza*, le da jo je v slednjem še precej bolj zapletel. Z vključitvijo še drugega, dodatnega posredovalca (sodobnega študenta Rastka), ki posreduje poročilo prvega posredovalca (starodavnega meniha), morda poskuša avtor premostiti časovni prepad med obdobjem, v katerem poteka zgodba (8. stoletje), in sedanjostjo, s čimer verjetno želi njeno vsebino na svojstven način približati današnjemu bralcu.

V naslednjem Detelovem romanu, *Jantarski zvezi* (1998), je pripovedna tehnika klasično tretjeosebna in v pretekliku, kar bistveno olajša sledenje preskokov med junaki prepletajočih se zgodb.⁷ Pripovedna tehnika novega Detelovega zgodovinskega romana *Tri zvezde* pa spet predstavlja določeno novost v okviru njegovega romanopisja, o čemer bo tekla beseda v nadaljevanju.

Roman *Tri zvezde: Roman o celjskih grofih in Veroniki Deseniški* je Detela objavil leta 2008 v dveh obsežnih knjigah (skupaj skoraj 600 strani). Književnik Ivo Antič (2008a: [9]) med drugim ugotavlja naslednje:

Detelov »genius loci« osnovno fabulo iz Valvasorja ob korektnem upoštevanju »faktov« iz zgodovinskega konteksta nadgrajuje z istim ekspresivno poetičnim »štajerskim temperamentom«, odprtim tako na Zahod kot na (balkanski) Vzhod, kakor je navzoč v njegovih pesmih. Ne gre za scottovsko-finžgarjevski zgodovinski roman; zgodovina je tu z romaneskno zgodbo, ki se ohlapno zarisuje skozi niz fragmentov, predvsem prostor poetične metafore in »užitka v pisavi« brez vsake idealizacije, v smislu naslova poglavja *Strah, tema, ljubezen*: srednjeveška krvava baladičnost, pohlep, razvrat, surovost, ob nebrzdani mesenosti obsesivna pobožnost in vizionarni vzleti, fevdalni karierizem, Friderikova subverzija zoper diktatorskega očeta Hermana z zastrupitvijo prve žene in s poroko z »lepo čarovnico« Veroniko – vse je delirični »circulus vitiosus« v grozljivem blodnjaku brez obvladljivo razvidne meje med lepim in grdima, resničnim in prividnim, osebnim in očetovsko-rodovnim (der Genuss – genus – gnus). /.../ Širina zmeraj navzočega Detelovega »integralizma«, ki iz literarne prakse ne izganja nobenega vidika med avantgardizmom in »večernicami« /.../, pri tem pa zmeraj ostaja v identitetnem obzorju lastne poetične vizije, se v *Treh zvezdah* zaokroži in razraste v mogočno prozno poemo – roman o (dveh) celjskih grofih in Veroniki Deseniški. So tri zvezde v celjskem grbu – Herman, Friderik in med njima Veronika?

Za Detelov roman *Tri zvezde* so torej značilni izraziti slogovni preskoki, ki sodijo v kontekst Detelovega »integralizma«, kot Antič imenuje Detelovo snovno, tematsko, motivno in slogovno odprtost. Iz poglavja v poglavje se namreč izmenjuje kar nekaj medsebojno kontrastnih pripovednih načinov, ki avtorja vodijo k najrazličnejšim stilističnim menjavam. Tako iz prevladujoče realistično deskriptivne tretjeosebne pripovedi v sedanjiku

⁷ Hladnik (2000, spletna verzija: 5) uvršča to delo v sklop »slovenskega antičnega zgodovinskega romana«, »s katerim bo mogoče, potem ko dobimo v roke še kakšen podoben izdelek, začeti serijo venetskih zgodovinskih romanov.« Hladnik omenja to Detelovo delo tudi v svojem prispevku Slovenski zgodovinski roman (http://lit.ijs.si/zgr_dons.html).

učinkovito izstopa cela vrsta liričnih vložkov, bodisi v obliki čustveno in senzualno nabitih izlivov Friderikove brezizhodne ujetosti v zanko usodne ženske ali obratno, Veronikinih izlivov njene čutne uročenosti od Friderikovih čarov, pa Hermanovih variacij na temo soočanja z lastnim strahom pred smrtjo in podobno. Posebno vrsto liričnih vložkov pa predstavljajo kratka poglavja poetične proze, ki z zvočnimi in ritmičnimi učinki, ponavljanjem in notranjo rimo na svojstveno ekspresiven način izpovedujejo, denimo, Elizabetino stisko (I. knjiga, str. 163–164):

Zato ta bes, rdeč kot kres... Z rdečim nožem v roki na hitrem plesu z desetimi uroki.
Zato zunaj dežuje besni glas. Zato se v gradu začenja glasni ples. Zato potres. Ti glas! Zato je tu Marija in z njo vsa *grajska svinjarija*. Zato z razmršenimi lasmi stoji z nožem v roki na ves glas. Zato ta nož in kri na glas. Zato tako čudno doni grozni glas. Zato ta ples, kot hudi kres in bes in glas in svinjarija, ki ubija...

Ali pa, denimo, Veronikine sanje (I. knjiga, str. 211–212; v istem slogu tudi v II. knjigi, str. 313–314): »Sanja črno dolino s črnimi dušami in črnimi pastmi. Črne vode se vale čez pokrajino, v kateri je dan bolj črn od črnega večera in najtemnejše noči. Sanja, da se sredi sveta premikajo sence črnih ljudi. Njihova strast je črna, njihova kri temnejša od črne vode...« Tu in tam avtor poseže po besedni igri, da bi z njo ilustriral igrivost prizora (I. knjiga, str. 213): »Blago njene obleke se nesramežljivo dotika nedotike in netreska, nesramno rogovili med rogolisti.« Z robato, burkasto rimo pa na drugem mestu doseže tragikomičen efekt (II. knjiga, str. 437–438):

Ja, Friderik ve, da je glava nezdrava. Ve, da njegova glava sploh ni več prava. / Ja, Friderik ve, da ves svet gori. In po grajskem stolpu teče kri. / Po vseh celjskih kotih pokajo kosti. /.../ Ja, Friderik ve, da bo zažgal graščino. In ve, da bo iz vseh sodov steklo vino. / Dobro ve, da ga bolijo kosti, ker glava strašno gori. / Ah, ta svet je gnusna zmešnjava. / Friderik, kje je zdaj tvoja uboga glava!

Osnovni tekst se nekako v tretjinskem ali četrtninskem deležu omejuje na podrobne, provokativno žive naturalistične opise seksualnih fantazij, erotičnih prediger, spolnih aktov in razvratnih orgij velike večine nastopajočih likov, s čimer se delo vsaj v tem segmentu zagotovo uvršča med parodije. Domiselnost vedno novih formulacij namreč v končni fazi klone pred neobvladljivo količino tovrstnega dogajanja, to pa kajpak vodi v neizogibno ponavljanje. V parodijo pa prehajajo tudi nekateri drugi tematski segmenti zgodbe, denimo prizor, v katerem puščavski brat Tomaž, pobegli menih, skupaj z bratom Bonifacijem poziva obubožane tlačane k puntu (I. knjiga, str. 129–133). Med drugim opozarja, da

je treba poskrbeti, da se v skupnem okolju od zdaj naprej nihče več ne povzpne nad svojega bližnjega ... Strogo je treba paziti, da ostanemo vsi enaki ... Lastnine ne bo več ... Bog je vse dobrine zastonj daroval vsem bitjem na zemlji ... Nihče nima pravice, da s tem božjim premoženjem trguje in se na račun vsemogočnega Boga okorišča na škodo ljudske skupnosti z dobrinami veličastnega stvarstva, ki je

dodeljeno vsem in nikomur ... Saj je v resnici le od Boga ... / Srditi puščavnik /.../ na koncu še pove, da so moški in ženske od zdaj naprej v vsem popolnoma enakopravni in enakopravne. Zato bodo vsi in vse za vsa svoja dejanja v dobrem in slabem enako odgovorni in odgovorne.

Fabula je zgrajena iz kronološko zaporednih fragmentov, ki – deloma tudi zaradi uporabe sedanjika – spominjajo na dramske prizore (scene). Občasni preskoki v preteklost v obliki spominov in sanj služijo bodisi kot fabulativna dopolnila ali karakterna pojasnila. Vsebinsko večplastna, kompleksna pripoved, ki vendarle zavzema večji del romana v narativnem načinu, pa se mestoma dejansko zreducira na didaskalije in bralec je nenadoma prestavljen iz romana v odrsko delo (I. knjiga, str. 271–273):

Ženska v temnem plašču in kapuci v ozki čumnati. Z belo kristalno kocko v roki. Visi z glavo čez mizni rob. /.../ Se ziblje z gornjim delom telesa sem in tja. Se zravnava. Postavi kocko na sredo mize. Prižge svečo. Jo porine h kocki in k vrču z blagoslovljeno vodo. Zasuka glavo proti trem visokim posodam na drugi strani mize. /.../ Prime stekleničko z zeleno tekočino. Jo naliva v desno posodo. Dvigne vrč z blagoslovljeno vodo. Jo pretaka v manjšo posodo. Premika kocko čez vijoličasti prt na levi strani mize. Dvigne posodico z rdečo vsebino. Jo toči pod svečo med kocko in vrčem z blagoslovljeno vodo v glavno posodo...

Avtor uporabi dramaturško tehniko tudi s klasično vključitvijo dveh komentatorjev osrednjega dogajanja, ki običajno prevzemata že nekoliko obrobnejšo vlogo zbora iz poznejših velikih del starogrške dramatike (primerjaj spreminjajočo se vlogo zbora npr. v Sofoklovih (1962) in Evropidovih (1960) tragedijah). V *Treh zvezdah* ju utelešata pesnik Dangeroz in magister Carolus Gregorius Carniolus. Tudi tu gre za dva groteskna posebneža, robata, vendar svetovljansko razgledana pijanca, ki si v zakajenih zakotnih krčmah prek dialoga ob kislem vinu pripovedujeta manjkajoče dele osrednje zgodbe, že znane dogodke pa komentirata s svojega bolj ali manj karikiranega zornega kota. S svojimi tragikomično obarvanimi interferencami seveda med drugim prispevata tudi k vtisu neomejene kompleksnosti resnice.

In prav to, kompleksnost resnice, je ena najpomembnejših rdečih niti Detelovega pripovedništva, od *Marijinega mojstra* pa vse do njegovega najnovejšega romana. Detela slika neomejeno kompleksnost resnice s svojo prav temu cilju prilagojeno pripovedno tehniko, namreč s prepletanjem prikazov, izpovedi, pripovedi in komentarjev, s katerimi ruši prejšnje resnice in gradi nove, da bi jih spet zrušil in nakazal možnost še drugačnih. Takšen kolaž fabulativnih fragmentov, sestavljen iz dramatičnega prikazovanja, izpovedovanja, pripovedovanja in komentiranja, ki se v *Marijinem mojstru* pojavlja šele v prvih sledovih, pa prav v *Treh zvezdah* doseže svoj vrhunec.

DETELA IN NEKATERE SPECIFIKE IZSELJENSKEGA/ PRISELJENSKEGA SLOVSTVA

Čeprav v Sloveniji rojeni dvojezični zdomski pisatelj Lev Detela že od leta 1960 živi in ustvarja v Avstriji, se v svojih romanih vedno znova vrača k slovenski zgodovini in kulturni dediščini. Pri tem pa si za literarno snov najpogosteje izbira prav tiste dele slovenske zgodovine, ki se kar najtesneje prepletajo z avstrijsko. V ta okvir vsekakor sodita zgodba o vladavini zadnjega slovenskega pogankega kneza Boruta in širjenju krščanske vere med koroškimi Slovenci (*Stiska in sijaj slovenskega kneza*) ter zgodba o avstrijskem plemstvu v Sloveniji, ki je bilo po drugi svetovni vojni pregnano na Dunaj (*Dunajski valček za izgubljeno preteklost*). Tudi zgodbi celjskih grofov Hermana in Friderika se v Detelovem tekstu *Tri zvezde* nenehno prepletata z Dunajem in Habsburžani. S tem pisatelj ohranja tisti del slovenske literarne tradicije, v katerem se najslikoviteje zrcali zgodovinska povezanost njegovih dveh domovin.

Podobno ustvarjalno motivacijo, namreč težnjo k zgodovinski in kulturni, pa tudi osebno-doživljajski sinergiji obeh domovin, ki je na prvi pogled opaznejša v Detelovih pripovednih delih kot v njegovi poeziji in dramatik, čeprav se odraža tudi v slednjih dveh, lahko zasledimo pri številnih slovenskih izseljenskih piscih, pa tudi med priseljenskimi književniki in književnicami v Sloveniji. Nekateri – zlasti v liriki – povezujejo svoj izvorni prostor z drugim domom prek intimnega procesa spajanja spominov z novimi izkušnjami. Tako, denimo, dvojezična hrvaškoslovenska pesnica Mila Vlašić Gvozdić, ki prihaja iz Hercegovine, že v podnaslovu, še bolj pa v verzih svoje tretje pesniške zbirke *Pesmi za prijatelje: Tečem s srcem Neretve in Soče* (1986) zliva estetsko in emocionalno energijo dveh svetov, dveh rek, dveh kultur v »generator« neke nove literarno-estetske izkušnje.

Reka je (poleg univerzalnega neba) pri znotrajceljskih izseljenskih piscih tudi sicer najznačilnejši simbolični povezovalni element, ki pa ga pri medceljskih izseljenskih avtorjih še večkrat predstavlja morje. Drava teče skozi obe Detelovi domovini in se pri Osijeku izliva v Donavo. S tem sta simbolično povezani obe skrajni sidrišči Detelove življenjske usode: Maribor in Dunaj. Vendar asociacija med obema rekama ne prinaša vselej občutka povezanosti prostora, kontinuiranosti časa, enovitosti usode. Učinek asociacije je lahko tudi ravno nasproten. In če je tako, potem asociacija ne prinaša blagodejnega, tolažečega občutka povezanosti s preteklostjo, temveč boleče spoznanje, da so vezi s preteklostjo za vselej pretrgane.

V Detelovem *Dunajskem valčku* je Donava vir asociacij med obema pisateljevima domovinama. Slovenskega arhivarja, pripovedovalca zgodbe, reka spomni na rojstno Dravo (str. 6): »Zamolκλο klockotanje Donave me je spomnilo na radostno žuborenje Drave.« Ta asociacija mu priključuje živ spomin na nekdanji grad ob Dravi, kjer je živel grof Sternberg z družino. Ko na jeklenem dunajskem mostu čez Donavo sreča grofovo hčerko Ano Marijo, ki topo strmi v vrtince pod seboj, jo ogovori in ji pove, da je kot otrok večkrat zašel pred njihov lepi grad ob Dravi. Ona pa ga ob pogledu na Donavo in nostalgicnem spominu na prijetno mladost ob Dravi otožno zavrne: »To ni Drava.« »Ja, res ni, sem jo zavrnil. Veste, prej, ko sem se sprehajal preko mosta, sem imel iste misli. To ni najina Drava,

gospa Ana Marija...» (str. 9) Gre za eno redkih mest v Detelovem literarnem opusu, kjer lahko zasledimo odraz domotožja, sicer tako značilnega za izseljensko književnost, o čemer piše, denimo, Irena Avsenik Nabergoj (2005).

Tako se tudi Vodeb v svojem hajkuju Tujina s »filozofsko pretresljivo kontradiktorno bolečino« (Detela 1999a: 173) zave dvoreznega meča občutka domačnosti v novem okolju, ki ga ponazarja reka: »Tibera v morju luči / in sloki mostovi – / kako ta domačnost boli!« (Vodeb 1953) »Domačnost« ima lahko v teh verzih dvojni pomen. Na eni strani lahko pomeni morebitno asociacijo reke z rojstno Savo ali, še verjetneje, Dravo, ob kateri je pesnik odraščal. Bolečina torej izhaja iz dejstva, da ga reka spominja na dom. Bolečina je v odrezanosti od doma, od preteklosti. Na drugi strani pa lahko Tibera ob spominu na domačo reko s svojo drugačnostjo simbolizira tujino; pesnik ob pogledu na reko z grozo spozna, da se tu že po dobrem desetletju počuti doma. Gre torej za boleči občutek krivde, občutek izdaje domovine, dóma, »Zemlje, v kateri si shodil« (Žohar 1991: 136), najglobljih temeljev človekove usode. Svojevrsten občutek samoizdaje.

Reka ima torej kot vir asociacij v izseljenskih delih različne pomenske konotacije, ki so pogosto povezane s prvo domovino. Vendar ne vselej. V Detelovi novi pesniški zbirki *Svetloba na škrlatni obali*, denimo, florentinska reka Arno pesnika spomni na Dantejevo ljubezen do Beatrice, ta pa na njegovo lastno vzneseno čustvo do ljubljene Mojce, ki ji je pesem posvečena (Lilija na nočni poti, str. 102). Kot smo videli, pa pesnik še izraziteje odstopa od omenjenega pravila v vseh dvanajstih pesmih cikla »Kratka potamologija« iz zbirke *Svetloba na škrlatni obali*, čeprav na nekem mestu, ko omenja poslanstvo reke, morda bežno aludira na Gregorčičevo Sočo (2. pesem v ciklu).

Tako kot v vsakem matičnem pesništvu pa reka kot metafora tudi v izseljenski poeziji najpogosteje simbolizira tok časa – minljivost (»Glava mladost – norost / plava v starost / in izpuhteva v večerni gozd... /.../ Voda prši v globine / naprej in naprej / skozi otopeli nasmeh časa / do točke, od katere ni več / povratka.« – Detela 2008c: 28–29) ali pa njeno nasprotje, sklenjeni vodni krog – večnost: »preprosto pot sem izbrala / v temini brez in dotokov do reke: / blagoslavlja me kaplje dežja / v neprestanem teku / prek tesnih mostišč na močvirju.« (Na meji dneva, Šoukal 1999: 55) Neredko obe časovni dimenziji, minljivost in večnost, v izseljenski poeziji vendarle sovpadata s prostorom, torej z odnosom do rojstne dežele in s tem otroštva, mladosti. Prav zato usahla reka v pesmi Pavle Gruden (2002: 57) z naslovom Neki ljubezni simbolizira pretrgano vez s preteklostjo, studenec v njeni pesmi Beračica – pesnica (str. 71) pa poživljajočo vez s preteklostjo in domovino: »v borbi za obstoj na tujih tleh, / kjer rada žuborela bi kot pesem, / ki iz studenca v grudih domovine / jo zajema pesnik sebi zvest. / Jaz pa se z ničimi praznimi ukvarjam...« Zvestoba sebi je torej zvestoba do domovine, pretrgana vez pa je – tudi tu – samoizdaja.

Reka in nebo sta tudi pri Tonkliju in Papežu tisti prvini, ki vedno znova prebujata spomin na dom: »ko v tvoji senci gledam vale / Srebrne reke in obale / sosednje sanjam...« (Štefan Tonkli, Domotožje, v Bergles 1990: 32); ali: »Kako je v tej zemlji / nebo lahko domače! /.../ in nam je bilo, kot da bi se ustavili / nekje pod Gorjanci« (Papež 2001: 100). Tako lahko tudi različnost ali pa podobnost univerzalnega (neba, vode) odpirata vprašanja vselej prisotnega razmerja med občutkoma tujosti in domačnosti.

Tako specifično izseljenskih pesniških figur pa v Detelovi liriki zagotovo ne bomo našli. To velja tudi za mnoge druge izseljenske pesnike, zlasti tiste, ki so se uspešno integrirali v novo kulturo in ji s svojim ustvarjalnim delom vtisnili razpoznaven pečat. Tako se, denimo, tudi priseljska književnica Dimkovska, ki živi v Sloveniji šele nekaj let, v svoji izrazito ekspresivni poeziji (Dimkovska 2004) ob izvirni metaforiki kolikor mogoče dosledno izogiba značilni izseljensko-nostalgčni tematiki in metaforiki. O tem piše tudi sama: »Pesniki, ki se močno identificirajo z izvorno kulturo in jo ohranjajo, kar pri nekaterih preide celo v kult doma, domovine in domoljubja, se težko integrirajo v novo kulturo.« (Dimkovska 2005: 66) Na drugi strani pa Dimkovska (2008: 95) tudi sama priznava:

V teoriji književnosti je bilo otroštvo vedno označeno kot referenčna točka pisatelja, pri priseljskih pisateljih pa je to še bolj izrazito, ker je v spominu na otroštvo shranjen tudi spomin na primarno socializacijo posameznika, ki je v tujem okolju relativizirana oziroma je neizogibno podložna resocializaciji. Pri priseljskih pisateljih pogosto pride do »simptomatičnega prekrivanja dveh motivov – doma in otroštva – v nov kronotop otroštva, ki se predstavlja kot izgubljeni raj in neusahljiv ustvarjalni arsenal« (Šeleva 2005: 25).

Ko piše o lažjem ali težjem integriranju v novo kulturo, se avtorica kajpak zaveda, da je kulturna integracija dvosmerni proces, ki vodi k združitvi enakopravnih delov. V podporo navaja Maaloufa: »Bolj ko boste prežeti s kulturo dežele priselitve, bolj jo boste lahko preželi s svojo.« (Maalouf 2002: 42, v Dimkovska 2008: 78) Prav tega načela se držijo številni izseljenski pisci, med njimi tudi Detela, Dimkovska in Vlašič Gvozdičeva, ki je svojo zbirko *Ko je zemlja darove delila* (1996) celo posvetila »Dr. Francetu Prešernu z ljubeznijo«. Seveda pa velja tudi obratno: »Zgolj poznavanje tuje kulture preprosto ne zadošča za razvoj medkulturne zavesti. Nujno je namreč vzpostaviti primerjalno razmerje, ki temelji na poznavanju lastne kulture in jezika.« (Grosman 2004: 187) In prav to je osnovno vodilo Leva Detele, ki je s svojo raziskovalno dejavnostjo pomembno prispeval k poznavanju in razumevanju zunajmatične slovenske kulture. Podobno vlogo, kot jo je odigrala, denimo, Marie Prisland s svojo knjigo *From Slovenia to America* (Prisland 1968) v okviru ohranjanja spomina na zgodnje slovenske priseljence v ZDA, »ki so prispevali svojo nadarjenost in energijo moči Amerike in slovenskih skupnosti« (Milharčič Hladnik 2007a: 236), ali kot sta jo odigrala G. Edward Gobetz in Adele Donchenko s knjigo *Slovenian Heritage I* (Gobetz in Donchenko 1981), ali, denimo, Tine Debeljak s svojimi analitičnimi predstavitvami povojnih zdomskih književnikov po svetu (Debeljak 1955 in 1975), jo je namreč v kontekstu evidentiranja, vrednotenja in afirmacije slovenskega zamejskega in izseljenskega slovstva odigral tudi Lev Detela s svojimi številnimi literarnozgodovinskimi študijami o zdovski in zamejski književnosti (npr. Detela 1977; 1984a; 1984b; 1990; 1991; 1999a), ki jih je objavil v slovenskem izseljenstvu, zamejstvu in matični Sloveniji. Prav zaradi Detelovega preglednega in poglobljenega poznavanja slovenske kulture je tudi njegov prispevek k razvijanju medkulturne zavesti toliko opaznejši in trajnejši.

SKLEP

V Detelovem leposlovnem delu se torej le redko pojavlja kaka očitna splošnejša značilnost zdomskega slovstva, za katerega velja, da je v mnogo večji meri kot matično leposlovje obremenjeno z identitetnimi vidiki domovine. »Posplošena definicija domovine je lahko le zelo groba, saj se nanaša na posameznikov odnos do dežele rojstva (opirajoč se na njen političen okvir, pa tudi na etnični, regionalni, lokalni idr. okvir), ki pa se doživlja zelo subjektivno in je v veliki meri vezan na posameznikovo identiteto.« (Strle 2007: 120) Tako se pri Deteli domovina le redko pojavlja kot spomin na idilično otroštvo, ki je v izseljenskem slovstvu pogost fenomen. Namesto tovrstne idealizacije izgubljenega sveta se v Detelovih delih ubeseduje in uteleša njegova osrednja fiksacija, namreč njegov groteskni kult tiranske Očetove figure, ki se že skozi dobra štiri desetletja pojavlja kot osrednja tema njegove proze – od *Izkušenj z nevihtami* (1967) do najnovejših *Treh zvezd* (2008) in, kot smo videli, celo v njegovi poeziji (npr. pesem Hribolazci iz zbirke *Zvezde, zanke*). Gre za »nedvomno briljantno karikaturu cankarjanske obsedenosti z materjo« (Virk 1991: 212), ki na eni strani ponazarja avtorjevo travmatično doživljanje otroštva, na drugi strani pa njegovo doživljanje povojnega totalitarnega režima v rojstni deželi, na kar opozarja tudi Antič (2008a: [7–8]). Ob tem pa naletimo na psihološki fenomen, ki bi utegnil predstavljati še eno specifično izseljenskega slovstva. Gradišnik (1991: 6) namreč sodi, da je za kolektivno zavest matičnih Slovencev značilno, da sprejema »očetov princip« in si vrednostne kriterije oblikuje po diktatu nadjaza. Odtod nelagodje, ki ga utegne občutiti bralec *Izkušenj z nevihtami* ali *Poslednje gore* (1991) kot posledico naše vzgoje, programiranosti, v kateri ni prostora za simbolni regicid. Po Gradišnikovem mnenju je iz dejstva, da se je z Očetovo figuro s podobno ustvarjalno močjo ukvarjal tudi v Združenih državah rojeni pisatelj Frank Mlakar (*He, the Father*, 1950), mogoče sklepati, da je fizičen odmik od »očetnjave« prerogativ, ki šele omogoča spontano verbalizacijo nekaterih temeljnih »generacijskih« problemov (Gradišnik 1991: 6). Prav ta ugotovitev pa še dodatno zaplete splošno veljavni stereotip o idealizaciji Doma/otročstva v izseljenski literaturi kot eni njenih osrednjih specifik.

Skupna značilnost, ki jo Detela deli z mnogimi drugimi izseljenskimi pisci, je torej predvsem težnja k zgodovinski, kulturni in osebno-doživljajski sinergiji obeh domovin, k čemur bi lahko dodali kvečjemu še problematiko »kulturnega dezerterstva« in samoizdaje (Vergil v Sedemnajstem spevu zbirke *Starosvetni spevi*). Detelove literarne teme bi – z nekaj izjemami – lažje povezali s temami svetovne književnosti kot take kot pa s specifično izseljenskimi temami. Ob razpoznavno izvornih pripovednih tehnikah v svojih romanih rad sega po snov in motiviko (tako kot opazen del slovenskih matičnih piscev) v slovensko zgodovino, značilno izseljenskih motivov pa v njegovih slovenskih tekstih praktično ni.

Detela je torej v več pogledih »neznačilen« izseljenski avtor, kar pa je na drugi strani spet značilno za velik del dobro integriranih izseljenskih/priseljenskih piscev, ki so se v deželi priselitve uveljavili bodisi kot dvojezični avtorji ali pa s prevodi svojih del, objavljenimi tudi pri vidnih literarnih založbah ali v osrednjih kulturnih revijah in drugih medijih njihove nove domovine. Detela se je v nemškem govornem prostoru uveljavil s

svojo večkulturno literarno založbo LOG in istoimensko literarno revijo, pa z objavami svojih prispevkov v avstrijskih, nemških in švicarskih literarnih revijah ter s tamkajšnjimi radijskimi prispevki, kar mu je – ob pomoči ene njegovih vidnejših osebnostnih potez, namreč izjemne podjetnosti – prineslo lepo število literarnih nagrad, štipendij in prevodov njegovih del v številne tuje jezike. Z objavljanjem slovenskih tekstov v matični Sloveniji, slovenskem zamejstvu in zdomstvu ter z izdajateljskim in uredniškim delom pa je utrdil svoj ugled tudi v okviru vseh treh podsistemov slovenskega kulturnega prostora. Detela torej predstavlja zgovoren primer uspešno dvonacionalno integriranega dvojezičnega izseljenskega pisatelja, ki ob množici svojih vzporednih dejavnosti v okviru avstrijskega (in širše – nemškega) literarnega sistema in njegovih institucij ohranja živ stik z matično književnostjo in kulturo in s svojim delom tudi opazno prispeva k njenemu razvoju.

Ob Detelovi izraziti večkulturni vpetosti je tem opaznejša tudi njegova vloga posrednika med kulturami,⁸ s tem pa njegova vloga na področju razvijanja medkulturne zavesti. Zato je razumljivo, da je v njegovem literarnem delu mogoče zaslediti nekatere specifične, ki so značilnejše za dobro integrirane izseljenske pisce z razpoznavnim mestom v dveh literarnih sistemih. Drugih literarnih specifik, značilnih predvsem za slabše integrirane pisce, katerih ciljno bralstvo se običajno omejuje na njihovo jezikovno manjšino v novi domovini, pa v Detelovih delih skorajda ne bomo našli. Zdi se torej, da lahko tudi družbeno-kulturna vloga izseljenskega pisca vpliva na nekatere literarne značilnosti njegovih del – in ne le obratno.

LITERATURA

- Antič, Ivo (2008a). Tri zvezde in Veronika. V: Lev Detela, *Tri zvezde: Roman o celjskih grofih in Veroniki Deseniški*. Ljubljana: Ved: 5–9. Dostopno tudi preko: http://www.revijasrp.si/knrevsrp/pogum2008-5/trizv_31.htm, 16. 10. 2008.
- Antič, Ivo (2008b). Uvodna beseda. V: Lev Detela, *Zvezde, zanke: Pesmi*. Ljubljana: Ved: [5–9].
- Antič, Ivo (2008c). Na škrlatni obali – z Mojco. V: Lev Detela, *Svetloba na škrlatni obali: Baladne elegije in ljubezenski SMS-spevi*. Ljubljana: Ved: [7–11].
- Avsenik Nabergoj, Irena (2005). Hrepenenje po domovini v poeziji slovenskih avtoric v zdomstvu. *Dve domovini / Two Homelands*, 21: 125–142.
- Debeljak, Tine (1955). Panorama slovenskih leposlovnih ustvarjalcev v emigraciji. *Zbornik Svobodne Slovenije 1955*: 228–244.
- Debeljak, Tine (1975). Trideset let zdomske emigracijske književnosti 1945–1975. *Zbornik Svobodne Slovenije 1973–75*: 381–435.

⁸ Detela je v osrednjih dnevnikih in uglednih literarnih revijah nemškega govornega prostora objavljala eseje, kritike in preglede novosti s področja slovenske literature in kulture, Slovence v matični Sloveniji, še bolj pa v zamejstvu in izseljenstvu pa je seznanjal z avstrijskim in nemškim ustvarjanjem.

- Detela, Lev (1977). *Povojni slovenski koroški pesniki in pisatelji*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Detela, Lev (1984a). Idejno-estetske in razvojne razsežnosti slovenskega zdomskega ustvarjanja. *Meddobje*, 1–2: 50–68.
- Detela, Lev (1984b). Temelji slovenskega zdomskega ženskega pesništva. *Meddobje*, 3–4: 238–253.
- Detela, Lev (1990). Slovenska literatura v svetu. *Dom in svet*, 3: 169–177.
- Detela, Lev (1991). Pregled slovenske zdomske književnosti. *Dialogi*, 27 (7): 87–94.
- Detela, Lev (1999a). Povojna slovenska zdomska književnost v Evropi. *Slovenska izseljenska književnost I: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Rokus in Založba ZRC: 117–257.
- Dimkovska, Lidija (2005). Književnost priseljencev v Sloveniji – njene značilnosti in položaj v slovenski kulturi. *Dve domovini / Two Homelands*, 22: 59–78.
- Dimkovska, Lidija (2008). Položaj literarnega dela priseljencev v Sloveniji. V: Janja Žitnik Serafin, *Večkulturna Slovenija: Položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU: 75–108.
- Dović, Marijan (2004). *Sistemske in empirične obravnave literature*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Dović, Marijan (2007). *Slovenski pisatelj: Razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Gobetz, G. Edward, in Donchenko, Adele, ur. (1981). *Slovenian Heritage I*. Willoughby Hills, Ohio: Slovenian Research Center of America.
- Gradišnik, Brane (1991). Spremná beseda. V: Lev Detela, *Poslednja gora*. Ljubljana: Art agencija: 5–7.
- Grosman, Meta (2004). *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Hladnik, Miran (2000). Čas v slovenskem zgodovinskem romanu. *36. seminar slovenskega jezika, književnosti in kulture: Zbornik predavanj*. Ljubljana: FF Univerze v Ljubljani: 113–37. Postavljeno na http://lit.ijs.si/cas_zgr.html 20. marca 2002.
- Hladnik, Miran. Slovenski zgodovinski roman. http://lit.ijs.si/zgr_dons.html, 16. 10. 2008.
- Hronek, Franko (1965). Lev Detela: Graščina, Generalka, Prokrust. *Most*, 2 (8): 179–180.
- Maalouf, Amin (2002). *U ime identitete* (prev. Živan Filipi). Zagreb: Prometej.
- Mikola, Maša (2007). Quiet observer in the silent field: Ethnology and the present time. *Dve domovini / Two Homelands*, 25: 289–304.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2007a). Marie Priland – her role in preserving Slovenian culture and tradition among Slovenian migrants in the United States. *Dve domovini / Two Homelands*, 25: 229–247.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2007b). Avto/biografičnost narativnosti: Metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj. *Dve domovini / Two Homelands*, 26: 31–46.

- Strle, Urška (2007). Odnos slovenskih izseljencev v Kanadi do matične domovine po drugi svetovni vojni. *Dve domovini / Two Homelands*, 26: 117–141.
- Šeleva, Elizabeta (2005). *Dom-identitet*. Skopje: Magor.
- Virk, Tomo (1991). Zgodnja proza Leva Detele. V: Lev Detela, *Poslednja gora*. Ljubljana: Art agencija): 207–217.
- Žitnik, Janja (1994). Lev Detela – upornik med literati. *Dve domovini / Two Homelands*, 5: 123–135.
- Žitnik, Janja (1995). Detelova duhovna razmišljanja dvajset let pozneje. *Prešernov koledar 1996*. Ljubljana: Prešernova družba: 148–157.
- Žitnik, Janja (1999a). Lev Detela. *Slovenska izseljenska književnost I: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Rokus in Založba ZRC: 191–209.
- Žitnik, Janja (1999b). Lev Detela [bio-bibliografija]. *Slovenska izseljenska književnost I: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Rokus in Založba ZRC: 341–343.
- Žitnik Serafin, Janja (2008). *Večkulturna Slovenija: Položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

LEPOSLOVNI VIRI

- Bergles, Ciril, ur. (1990). *To drevo na tujem raste: Antologija slovenske zdomske poezije zadnjih štiridesetih let*. Ljubljana: Aleph.
- Detela, Lev (1974). *Marijin mojster: Sporočilo o slikarju iz starih časov*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Detela, Lev (1989). *Dunajski valček za izgubljeno preteklost*. Trst: Sodobna knjiga.
- Detela, Lev (1989). *Stiska in sijaj slovenskega kneza*. Celovec: Mohorjeva založba.
- Detela, Lev (1998). *Jantarska zveza*. Celovec: Mohorjeva založba.
- Detela, Lev (1999b). *Starosvetni spevi*. Ljubljana: SRP, 1999.
- Detela, Lev (2005). *Die Merkmale der Nase*. Wien: LOG International.
- Detela, Lev (2008a). *Tri zvezde: Roman o celjskih grofih in Veroniki Deseniški* (I. in II. knjiga). Ljubljana: Ved.
- Detela, Lev (2008b). *Zvezde, zanke: Pesmi*. Ljubljana: Ved.
- Detela, Lev (2008c). *Svetloba na škrlatni obali: Baladne elegije in ljubezenski SMS-spevi*. Ljubljana: Ved.
- Dimkovska, Lidija (2004). *Nobel proti Nobelu* (prevedel Aleš Mustar). Ljubljana: Center za slovensko književnost (Aleph, 87).
- Euripides (1960). *Bakhe; Alkestis; Feničanke* (prevedel Anton Sovre). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Gruden, Pavla (2002). *Ljubezen pod džakarando*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Papež, France (2001). *Izbrane pesmi*. Celje: Mohorjeva družba.

- Prisland, Marie (1968). *From Slovenia to America*. Chicago: Slovenian Women's Union of America.
- Sofolkes (1962). *Kralj Oidipus; Oidipus v Kolonu; Antigona; Filoktetes* (prevedel Anton Sovre). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Šoukal, Milena (1999). *Ptice na poletu*. Celje: Mohorjeva družba.
- Vlašić Gvozdić, Mila (1986). *Pesmi za prijatelje: Tečem s srcem Neretve in Soče*. Jesenice: Samozaložba.
- Vlašić Gvozdić, Mila (1996). *Ko je zemlja darove delila*. Maribor: ZKO Maribor; Mari-borska literarna družba.
- Vodeb, Rafko (1953). *Kam potujejo oblaki?* Rim: Alma Mater.
- Žohar, Jože (1991). Zemlja. *Slovenski koledar 1992*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica: 136.

SUMMARY

THEMATIC SPAN, RE-FORMATION OF MEMORY AND CULTURAL IDENTITY IN LEV DETELA'S WORKS

Janja Žitnik Serafin

The article brings a thematic and stylistic analysis of Lev Detela's recent works (poetry and novel), published in this past decade (1999–2008). In the introduction, the author points out several recognizable phases of Detela's literary development. This is followed by an analysis of Detela's collections of poems published in the examined period of time: *Starosvetni spevi* (1999), *Zvezde, zanke* (2008), and *Svetloba na škrlatni obali* (2008). The first of the abovementioned verse collections is a poetic refrain relating to the author's novel *Jantarska zveza* (1998). In spite of their historical setting, the poems reflect upon timeless themes. Three years after his German retrospective anthology *Die Merkmale der Nase* (short prose and poetry, 2005), Detela published two utterly different verse collections. *Zvezde, zanke* can be thematically and stylistically linked to his earlier poetry, from *Sladkor in bič* (1969), *Metaelement* (1970) and *Legende o vrhovodcih in mesečnikih* (1973) to *Café noir* (1989) and *Duh in telo* (1993). The collection of love poems *Svetloba na škrlatni obali*, on the other hand, represents a radical switch in Detela's poetry in terms of its themes, motifs and stylistic characteristics.

Between the historical novels *Jantarska zveza* and *Tri zvezde*, which mark off this past decade of Detela's creative writing, there is a much larger literary-aesthetic leap than, for example, between his works *Blodnjak* (1964) and *Legende o vrhovodcih in mesečnikih* (1973), marking off the first decade of his literary career. The author discusses the development of Detela's narrative techniques, from his first historical novel *Marijin mojster* (1974) throughout his following novels: *Dunajski valček za izgubljeno preteklost* (1989),

Stiska in sijaj slovenskega kneza (1989), and *Tri zvezde* (1998). In the last section of this article, the author examines the presence or absence of those specific characteristics of émigré literature in Detela's works that are linked to memory and cultural identity. The author also suggests how the presence or absence of these specifics could be explained by the writer's socio-cultural role.